

REVUE BELGE
DE
NUMISMATIQUE
ET DE SIGILLOGRAPHIE
BELGISCH TIJDSCHRIFT
VOOR NUMISMATIEK EN ZEGELKUNDE

PUBLIÉE
SOUS LE HAUT PATRONAGE
DE S. M. LE ROI
PAR LA
SOCIÉTÉ ROYALE
DE NUMISMATIQUE DE BELGIQUE
AVEC L'AIDE FINANCIÈRE DU
MINISTÈRE DE L'ÉDUCATION NATIONALE
ET DE LA CULTURE FRANÇAISE
ET DU
MINISTÈRE VAN NATIONALE OPVOEDING
EN NEDERLANDSE CULTUUR

UITGEGEVEN
ONDER DE HOGE BESCHERMING
VAN Z. M. DE KONING
DOOR HET
KONINKLIJK BELGISCH
GENOOTSCHAP VOOR NUMISMATIEK
MET DE FINANCIËLE HULP VAN HET
MINISTÈRE VAN NATIONALE OPVOEDING
EN NEDERLANDSE CULTUUR
EN HET
MINISTÈRE DE L'ÉDUCATION NATIONALE
ET DE LA CULTURE FRANÇAISE

DIRECTEURS :

PAUL NASTER, TONY HACKENS,
MAURICE COLAERT, PATRICK MARCHETTI

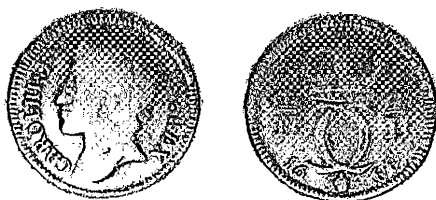
CXXVII - 1981

BRUXELLES

BRUSSEL

RENÉ WAERZEGGERS

IDENTIFICATIE VAN EEN KOPERSTUK VAN KAREL II

Vz. : Gelauwerd hoofd van Karel II naar links ; rondom, CAROL.
HISP.ET - .INDIREX

Kz. : Gekroond monogram, bestaande uit twee ineengestrengelde
C's, geplaatst tussen eveneens gekroonde Romeinse cijfers
II ; in de afsnede het jaartal 1688, gesplitst door het hoofd
van Sint Michiel.

Koper - 24,1 mm $\varnothing$ - 3,68 g (1).

Dit koperstuk, dat blijkens zijn uitzicht en afwerking duidelijk met de schroefpers werd vervaardigd, is al vrij lang gekend en werd reeds verscheidene malen gepubliceerd. In 1880 door Dugniolle in zijn katalogus van de Nederlandse legpenningen (2) ; door de Witte die er in zijn standaardwerk over de Brabantse munten een nota aan wijdt (3), en enkele jaren terug door Fred Reinfeld en Burton Hobson (4).

(1) Deze cijfers zijn rekenkundige gemiddelden ; de gemeten waarden zijn 23.6, 24.2, 25.1, 23.4 mm $\varnothing$ en 3.67, 3.76, 3.65, 3.65 g.

(2) J. F. DUGNIOLLE, *Le jélon historique des dix-sept provinces des Pays-Bas*, Brussel, 1876-1880, nr. 4553.

(3) A. DE WITTE, *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint-Empire Romain*, Antwerpen, 1894-1899, deel III, blz. 226.

(4) F. REINFELD & B. HOBSON, *A catalogue of the world's most popular coins*, New York, 1976, Spain, nr. 41.

Deze auteurs zijn het echter niet eens wat betreft de identificatie van dit koperstuk ; zij zijn tenandere blijkbaar geen van allen diep op dit probleem ingegaan. Dugniolle verwijst tegen zijn gewoonte in niet naar een verzameling, maar naar een veilingkatalogoog ⁽⁵⁾. Het is dan ook waarschijnlijk dat de auteur zelf nooit het stuk gezien heeft en enkel de gegevens van deze veilingkatalogoog zonder verdere verificatie heeft overgenomen. Ook de Witte, die nochtans het stuk in zijn verzameling bezat en aan wie het eigenaardig karakter ervan was opgevallen, is — zoals blijkt uit zijn nota — niet tot systematische opzoekingen gekomen. Hij vermijdt het om een eigen mening te geven, en de vermelding dat het een legpenning of een koperen proef voor een dukaat kan zijn, is eerder bedoeld om het probleem aan de lezer voor te stellen dan om er een oplossing voor te suggereren ⁽⁶⁾. Het werk van Burton en Hobson tenslotte, een sterk onvolledige en tamelijk lukraak samenge-raapte lijst van munten, getuigt zeker niet van veel voorafgaand origineel opzoekingswerk. Bovendien is mij geen publicatie bekend waaruit deze auteurs de identificatie als Spaanse dubbele maravedi zouden kunnen overgenomen hebben. Vermits dus geen enkele van de naar voren gebrachte mogelijkheden beter gefundeerd lijkt te zijn dan de andere, blijft er niets anders over dan systematisch al deze toeschrijvingen te onderzoeken.

De identificatie als een legpenning is enkel op het eerste gezicht voor de hand liggend. Bij nader inzien wijken de belangrijkste kenmerken van dit stuk immers opvallend af van wat voor de Spaans-Nederlandse jetons gebruikelijk was :

— Zo zijn zijn afmetingen sterk verschillend van die der andere jetons van de Spaanse Nederlanden uit deze periode, wat zonder meer duidelijk wordt door de gewichten en doormeters onderling te vergelijken ⁽⁷⁾. De diameters van de onderzochte reken-

(5) J. F. DUGNIOLLE, *op. cit.* : « Vente de Gand, août 1866, n° 276 ».

(6) A. DE WITTE, *op. cit.*, deel III, blz. 226 : « Nous reproduisons ci-contre une curieuse pièce, (collection de Witte), que quelques numismatistes considèrent comme un jeton, tandis que d'autres la tiennent pour le projet d'un Ducat d'or, frappé sur cuivre ».

(7) Hiertoe werden de jetons, die tussen 1676 en 1700 werden uitgegeven, gewogen en nagemeten. De onderzochte periode behelst de nummers 4360 tot 4675 in de kataloog van Dugniolle (*op. cit.*). Indien de armenloodjes, de met de hand gegraveerde stukken, de buitenlandse penningen (meestal Franse, maar ook enkele Luikse, Duitse, Nederlandse, Engelse en Zweedse), en de kleine

penningen vertonen een zeer grote eenvormigheid; enkel het hier besproken koperstuk is aanzienlijk kleiner⁽⁸⁾. Het is bovendien veel lichter dan om het even welke jeton⁽⁹⁾ en dit ondanks het feit dat de vrij grote uniformiteit, die aanvankelijk ook tussen de gewichten van de verschillende legpenningen bestond, bij het invoeren van de schroefpers verloren ging⁽¹⁰⁾.

— Bovendien wordt er op geen enkele manier een historische gebeurtenis herdacht of verwezen naar de privé persoon of het al dan niet officieel organisme dat aan de basis zou gelegen hebben van de uitgifte, hetgeen op de andere Zuidnederlandse legpenningen van deze periode wél gebeurt⁽¹¹⁾.

Zowel het type als de afmetingen van dit koperstuk zijn dus niet in overeenstemming met hetgeen in het vierde kwart van de 17^e

varianten van hetzelfde type buiten beschouwing gelaten worden, komt dit neer op 121 nummers. Hiervan werden er 75 onderzocht of ongeveer 62 % van het totaal. De resultaten van dit onderzoek worden gegeven in bijlage I.

(8) Bijlage I, tabel en grafiek 1: De doormeter van de jetons ligt steeds, zonder uitzondering, tussen 27,9 en 32,9 mm; die van het onderzochte koperstuk bedraagt gemiddeld echter slechts 24,1 mm, wat 6,9 mm minder is dan het algemeen gemiddelde (31 mm) en 3,8 mm minder dan de kleinste legpenning. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat tijdens de inhuldigingsceremonie van o.a. Albrecht en Isabella, Karel II, Filips V en Karel VI onder het volk penningen van verschillende afmetingen werden uitgestrooid. Het grootste formaat volgde ongeveer de voor de legpenningen gebruikelijke afmetingen; de kleinere wijken er vanzelfsprekend sterk van af. Het gebruik van verschillende formaten voor de jetons bleef bij mijn weten echter uitsluitend beperkt tot deze speciale gelegenheden.

(9) Bijlage I, tabel en grafiek 2: Gemiddeld 3,68 gram of $\pm 1,60$ gram minder dan de lichtste rekenpenning.

(10) Bijlage I, tabel en grafiek 2: Voornamelijk omdat de mechanisatie van de produktie van de jetons steeds een toename van het gewicht met zich bracht.

(11) De 121 verschillende door Dugniolle vermelde jetons van de periode 1676-1700 zijn als volgt onder te verdelen (het besproken stuk niet inbegrepen): Naar de uitgever wordt verwezen:

— In het omschrift	17
— Via een familie- of stadswapen	13
— In het omschrift en via een wapenschild	37
— In het omschrift en via een symbolische voorstelling	2
— Via een wapenschild en een symbolische voorstelling	13
— Via omschrift, wapenschild en symbolische voorstelling	14
Types en omschriften herdenken historische gebeurtenissen	23
Te weinig gegevens beschikbaar om het stuk te klasseren	1

eeuw in de Spaanse Nederlanden voor legpenningen gebruikelijk was. Vermits dit stuk zo sterk afwijkt van alle andere rekenpenningen dat het er een alleenstaande uitzondering tussen zou vormen, wordt dergelijke klassificatie wel erg onwaarschijnlijk.

Het kan echter al evenmin om een Spaanse kopermunt van 2 maravedi gaan. Het hoofd van Sint Michiel op de keerzijde toont immers aan dat dit stuk te Brussel werd geslagen, en daar de muntstelsels in Spanje en in de Spaanse Nederlanden volledig van elkaar verschilden, werden in de Nederlandse ateliers normalerwijze nooit Spaanse munten vervaardigd en vice-versa. Wel zijn er in 1505 en 1516 precedenten aan te wijzen van dergelijke produkties in Antwerpen en Brugge, doch deze waren uitsluitend bestemd voor de reis- en verblijfskosten van de vorst en zijn gevolg in Spanje (12).

In 1688 deed zich echter geen vergelijkbare toestand voor, vermits Karel II nooit een voet in de Nederlanden heeft gezet, noch kan een andere gebeurtenis aangetoond worden die een dergelijke uitzonderlijke muntuitgifte zou hebben kunnen veroorzaken.

Daarenboven stemt het gewicht van dit stuk niet overeen met de toenmalige muntvoet voor het Spaans kopergeld. De ordonantie van 9 oktober 1684 bracht de waarde van één Castiliaanse mark gemunt koper immers op 204 maravedis, hetgeen neerkomt op 1,125 gram metaal per maravedi (13). Afgaand op zijn gewicht zou het hier onderzochte stuk dus een waarde van $\pm$ 3,27 maravedi vertegenwoordigen wat, gezien er nooit stukken van 3 maravedi werden uitgegeven, een onwaarschijnlijk grote afwijking betekent.

De suggestie van de Witte, dat het om een proef in koper van een gouden dukaat zou gaan (14), kan al evenmin aan een nader onderzoek weerstaan. Deze muntwaarde, die in het Heilig Roomse

(12) H. ENNO VAN GELDER & M. HOC, *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols (1434-1713)*, Amsterdam, 1960, blz. 73 : « Monnaies espagnoles frappées aux Pays-Bas : En 1505 l'archiduc Philippe, roi de Castille depuis 1504, fit frapper aux Pays-Bas des réaux espagnols afin de se munir de numéraire pour son voyage en Espagne » ; blz. 96 : « Le 27 mai 1516 Charles, devenu Roi de Castille, fit frapper de nouveau des réaux d'Espagne ».

(13) Humberto F. BURZIO, *Diccionario de la moneda Hispanoamericana*, Santiago de Chile, 1958, blz. 36-37 : « Auto XXXIII. 9 de octubre de 1684. Retorna al curso la moneda de molinos legitima con el valor de 4 mrs la que valia 8 y con el de 2 mrs, la de 4 mrs. Valor del marco de vellón amonedado. Mrs de vellón : 204 ».

(14) A. DE WITTE, *op. cit.*, deel III, blz. 226 : « ... d'autres la tiennent pour le projet d'un Ducat d'or, frappé sur cuivre ».

Rijk en de Verenigde Provinciën op grote schaal werd aangemunt, paste om te beginnen sinds 1612 niet meer in het monetair systeem van de Spaanse Nederlanden (15) en werd er sinds 1600 niet meer uitgegeven (16).

Bovendien kan men, uitgaande van het fijnhoudgehalte van de dukaat (17), via een eenvoudige berekening het gewicht van het onderzochte stuk bepalen indien het dezelfde samenstelling als de dukaat moest bezitten: het bekomen resultaat stemt overeen met het gewicht van 2,25 dukaten (18).

De mogelijkheid van een niet-gerealiseerd projekt voor het herinvoeren van de dukaat in de Spaanse Nederlanden kan dan ook terzijde geschoven worden.

Gelijkaardige berekeningen voor de goud- en zilvermunten die wél uitgegeven werden in de Spaanse Nederlanden (19) tonen bovendien aan dat het onderzochte stuk al evenmin een proefslag voor een gebruikelijk veelvoud of onderverdeling van de kroon, souverain, patagon, schelling of stuiver kan geweest zijn; de vastgestelde gewichtsafwijkingen zijn immers ook hier te groot.

Dit is echter minder duidelijk voor de onderverdelingen van de dukaton, vermits daar het gewicht van het achtste dukaton tot op ongeveer 5% benaderd wordt. Toch dient ook deze mogelijk-

(15) H. ENNO VAN GELDER & M. Hoc, *op. cit.*, blz. 146-147: « Ord. du 16 novembre 1599: émission de monnaies d'or (système du ducat): double ducat, double tiers de double ducat ou double albertin, tiers de double ducat ou albertin. Le ducat, non signalé dans les ordonnances, n'a été frappé que dans l'atelier d'Anvers... Ord. du 3 avril 1612: émission de nouvelles monnaies d'or (système du souverain): souverain, double souverain, double tiers et demi-souverain... A ce numéraire d'or vint s'ajouter, par l'ordonnance du 14 août 1614, l'écu ou couronne ».

(16) A. DE WITTE, *op. cit.*, deel III, blz. 61: « Du 18 février au 10 juin 1600, on ne frappa à Anvers que 500 simples Ducats ».

(17) H. ENNO VAN GELDER, *De Nederlandse munten*, Utrecht-Antwerpen, 1966, en 6e verb. uitg., 1976, blz. 217: « Ordonnantie van 4 augustus 1586 — Gouden dukaat — gewicht 3,51 g; gehalte 0,986 ».

(18) Berekend gewicht =
gewicht van het gedeelte dat goud zou zijn $\times$ $\frac{\text{soortelijk gewicht van goud}}{\text{soortelijk gewicht van koper}}$ + gewicht van het gedeelte dat koper blijft
= $(0,986 \times 3,68) \times \frac{19,3}{8,92} + (0,014 \times 3,68)$
= 7,90 gr = 2,25 dukaten.

(19) De samenvatting van deze berekeningen wordt gegeven in bijlage II.

heid erg onwaarschijnlijk geacht te worden, vermits deze denominatie — evenals het kwart dukaton trouwens — voor het eerst in omloop gebracht werd in 1749 onder Maria Theresia⁽²⁰⁾. Er bestaat bovendien geen enkele aanwijzing dat het invoeren van deze muntwaarden in 1688 werd overwogen; integendeel zelfs. De economische situatie was immers zodanig dat zelfs de produktie van de halve dukatons en de halve patagons in de periode 1686-1700 vrijwel helemaal stilviel⁽²¹⁾.

Doordat systematisch alle andere mogelijkheden ofwel geëlimineerd, ofwel erg onwaarschijnlijk gemaakt worden, wijst het voorgaande onderzoek op zichzelf reeds zeer sterk in de richting van een Spaans-Nederlandse koperen pasmunt, de enige ernstige mogelijkheid die nog niet werd onderzocht. Daarbij komt nog dat het gewicht van deze stukken zeer dicht de wettelijk voorgeschreven 3,82 gram van de koperen oorden⁽²²⁾ benadert, en ook de diameter is ongeveer die van de oorden die sinds 1690 massaal met de schroefpersen werden geproduceerd⁽²³⁾. Daartegenover staat dat in de 11^e rekening van de Brusselse muntmeester Israël De Witte, die de periode van 12 februari 1686 tot 11 februari 1689 omvat, geen produktie van oorden wordt vermeld⁽²⁴⁾ — en dat het type dat na die onderbreking voor de nieuwe, met de schroefpers geslagen oorden werd gebruikt, vrijwel identiek is aan dat van de oorden die in de periode van 1679 tot 1685 met de hand werden vervaardigd⁽²⁵⁾.

Hierbij dient echter opgemerkt dat in 1688 de munten in het atelier te Brussel gedeeltelijk volgens de oude aanmaakmethodes en gedeeltelijk met de schroefpersen werden vervaardigd. De machinale muntproduktie was in handen van de gebroeders Léon

(20) A. DE WITTE, *op. cit.*, blz. 289-290: « ... décret du 19 septembre 1749, ... 3e. — Seront forgés deniers d'argent... qui aura cours pour trois florins argent de change et pour trois florins et dix sols argent courant, les demi, quart et huitième à l'avenant ».

(21) A. DE WITTE, *op. cit.*, blz. 206-213: Rekeningen van het Brussels muntatelier. Samengevat in bijlage III.

(22) A. DE WITTE, *op. cit.*, blz. 185: « ... le 23 novembre 1679, que le duc de Villa Hermosa ordonna de forger à Bruxelles, à Anvers et à Bruges, pour 9000 marcs de Liards de cuivre, taillés, selon l'usage, à 64 au marc ».

(23) De diameter van deze oorden bedraagt gemiddeld ongeveer 23,9 mm.

(24) A. DE WITTE, *op. cit.*, blz. 211-212.

(25) A. DE WITTE, *op. cit.*, blz. 255, nr. 1088, 1089 en 1090.

en Gaspard Van Bouchout, die dienaangaande op 9 augustus 1684 een kontrakt met de overheid hadden afgesloten ⁽²⁶⁾.

Tussen de beide partijen heerste een grote naijver, wat tot gevolg had dat de muntslag met de hamer en met de balancier vrijwel onafhankelijk van elkaar geschieden. Uit dit gebrek aan samenwerking resulteerde onder meer dat de elfde rekening van Israël De Witte onnauwkeurig en weinig betrouwbaar is voor wat betreft de machinale produktie. Zo worden er bijvoorbeeld geen met de schroefpers geslagen dukatons in vermeld terwijl er toch talrijke exemplaren gekend zijn ⁽²⁷⁾, en uit andere bronnen blijkt dat er voor 628 mark werden vervaardigd ⁽²⁸⁾.

Het is dan ook aangewezen om niet zonder meer voort te gaan op de rekeningen van De Witte, maar meer aandacht te besteden aan de dokumenten die rechtstreeks betrekking hebben op de activiteiten van de gebroeders Van Bouchout.

Deze zijn weliswaar schaars en onvolledig, maar één ervan levert ons toch een zeer belangrijke aanwijzing.

Alphonse de Witte verwijst immers in verschillende van zijn werken naar een dokument uit het algemeen Rijksarchief, dat de gebroeders Van Bouchout in 1688 de toelating gaf om voor 1.000 mark koperstukken te slaan met de schroefpers, teneinde de kostprijs van deze aanmaakmethode vast te stellen ⁽²⁹⁾. Van deze testproduktie zijn trouwens enkele duiten bewaard gebleven ⁽³⁰⁾,

(26) A. DE WITTE, *Notes sur l'introduction de la presse à balancier dans les Pays-Bas espagnols*, in *La Gazette Numismatique*, december 1899, blz. 52 : « Toujours est-il que le 9 août 1684 un contrat intervient entre le gouvernement et les frères Léon et Gaspard van Bouchout chargés, moyennant 1.800 florins, de fournir de presses les ateliers d'Anvers, de Bruxelles et de Bruges ».

(27) A. DE WITTE, *Histoire monétaire...*, nr. 1076-1078.

(28) A. DE WITTE, *Histoire monétaire...*, blz. 212, nota (1) : « ... On remarquera que le compte ne fait pas mention des Ducatons frappés à la presse, mentionnés à la page 193, et dont quelques exemplaires existent encore de nos jours ». A. DE WITTE, *Note sur l'introduction...* ; blz. 53 : « De plus, d'après le manuscrit d'Augustin Charles de Vauthier, on forgea, en outre, du 27 juillet 1686 au 28 juin 1688, 10.093 marcs de Patacons et 628 marcs de ducats, faisant en tout 10.721 marcs d'argent ».

(29) A. DE WITTE, *Note sur l'introduction...*, blz. 53, en *Histoire monétaire...*, blz. 226, nota (1) : « En 1688, les frères van Bouchout, afin de pouvoir fixer le coût de la fabrication, furent autorisés à frapper à la presse 1.000 marcs de monnaies de cuivre. Cette fabrication dura 10 jours. (Archives générales du Royaume de Belgique. Papiers sauvés de l'incendie de 1732, liasse 169) ».

(30) A. DE WITTE, *Histoire monétaire...*, nr. 1092.

en tot nog toe werd stilzwijgend aangenomen dat enkel die muntsoort werd vervaardigd. Al kan de juiste tekst van dit dokument niet nagegaan worden ⁽³¹⁾, dan is het toch zeer onwaarschijnlijk dat het uitdrukkelijk vermeldde dat uitsluitend duiten mochten vervaardigd worden. De Witte spreekt in zijn korte samenvatting van deze toelating tenandere over « mille marcs de monnaies de cuivre » in plaats van « mille marcs de gigots » ⁽³²⁾.

Indien het hier onderzochte stuk inderdaad deel uitmaakte van deze proefproduktie lijkt het mij bovendien niet zo verwonderlijk dat de gebroeders Van Bouchout, wiens toekomst van de uitslag van deze test afhing, een nieuw en aantrekkelijker munttype voor hun oorden kozen om te benadrukken dat de met de schroefpers aangemaakte munten veel mooier en beter afgewerkt waren dan de met de hand vervaardigde.

Bij de keuze van de beeltenis van Karel II als nieuw voorzijde-type kan het geslaagde voorbeeld van het toenmalig machinaal geproduceerde kopergeld van Frankrijk en vooral van Engeland ⁽³³⁾ trouwens ook een rol hebben gespeeld.

Hierbij dient opgemerkt dat, alhoewel in de 17^e eeuw in de Spaanse Nederlanden vrijwel onafgebroken een niet-picturaal type voor het kopergeld gebruikt werd, er geen principiële bezwaren bestonden tegen het plaatsen van het portret van de koning op deze pasmunt. De zogezegde aloude traditie dat niet-edel metaal onwaardig geacht werd om de vorstelijke beeltenis te dragen ⁽³⁴⁾ is een negentiende-eeuws verzinsel. In de meeste West-Europese staten werd het portret van de vorst immers geregeld op de koperen pasmunten geplaatst, en de Spaanse Nederlanden vormden, vooral onder

(31) Het bevindt zich niet meer in de door de Witte geciteerde bundel.

(32) A. DE WITTE, *Histoire monétaire...* ; blz. 226, nota (1) : geciteerd in nota 29.

(33) Het portret van Charles II op de Engelse halfpennys en farthings, uitgegeven tijdens de periode 1672-1679, vertoont qua stijl en uitwerking grote overeenstemming met de buste van Karel II op het hier onderzochte koperstuk.

(34) A. DE WITTE en L. SCHNOCK, *Les premières monnaies belges de nickel*, in *RBN*, LXVIII, 1912, p. 454 : « Faire apparaître sur la monnaie de nickel le buste ou l'effigie de S.M., ce serait mettre sur la même ligne que le numéraire royal la monnaie d'appoint qui, selon les règles anciennement admises, n'était point digne de recevoir ces emblèmes, comme étant de vil metal ».

Filips II ⁽³⁵⁾, op deze regel geen uitzondering. Onder Filips IV was men tenandere al eens van het gewone heraldische type afgeweken, vermits er tussen 1636 en 1641 te Doornik en Arras vrij grote hoeveelheden oorden met zijn portret werden geproduceerd ⁽³⁶⁾.

Het is trouwens interessant om aan te stippen dat niet zo lang na de proefuitgifte van 1688 de kopermunten mét portret opnieuw werden ingevoerd ⁽³⁷⁾. Bovendien hadden de oorden van Karel IV en Maximiliaan-Emanuel van Beieren wezenlijk hetzelfde type als het koperstuk dat hier werd onderzocht: de beeltenis van de vorst op de voorzijde en zijn monogram op de keerzijde.

Het geheel van de hier naar voren gebrachte argumenten toont mijns inziens op afdoende wijze aan dat het onderzochte koperstuk een oord is en deel uitmaakte van de 1.000 mark kopergeld die in 1688 door de gebroeders Van Bouchout werden vervaardigd om de produktiekosten van de mechanische muntslag na te gaan.

(35) H. ENNO VAN GELDER & M. Hoc, *op. cit.*, nr. 229-238 en 252-254: onder Filips II werden 13 verschillende types koperstukken uitgegeven; hiervan dragen er 9 het portret van de koning.

(36) H. ENNO VAN GELDER & M. Hoc, *op. cit.*, nr. 337.

(37) J. DE MEY, *Les monnaies belgo-luxembourgeoises de Charles III à Guillaume 1er (1706-1830)*, Brussel, 1963, nr. 55-56: Tussen 1712 en 1719 werden te Brussel, Antwerpen en Brugge grote hoeveelheden oorden geslagen met het portret van Karel VI op de voorzijde en diens gekroond monogram op de keerzijde. — Enkele jaren voordien (1709) werden in het te Namen gevestigde noodatelier van Filips V reeds op grote schaal dubbele oorden met diens portret vervaardigd (H. ENNO VAN GELDER & M. Hoc, *op. cit.*, nr. 370), gevolgd — van 1712 tot 1713 — door oorden met het portret en monogram van Maximiliaan-Emanuel van Beieren (J. DE MEY, *op. cit.*, nr. 48-50).

BIJLAGE I

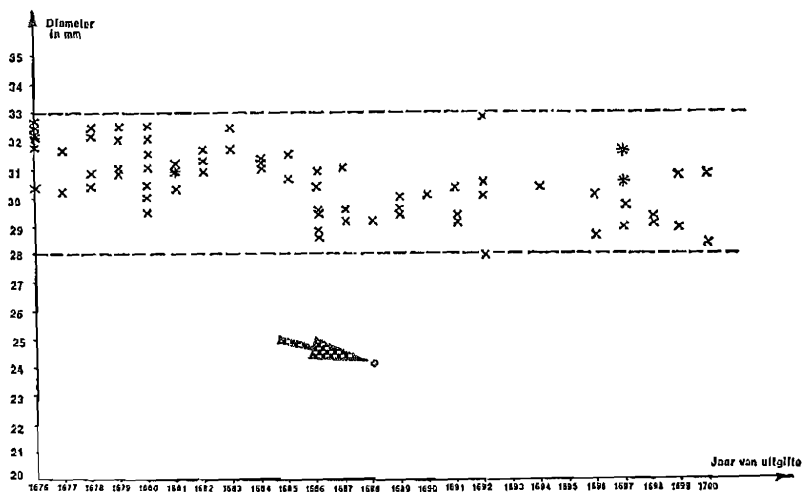
Gewichten en diameters van de Spaans-Nederlandse legpenningen van de periode 1676-1700.

<i>Dugniolle</i>	<i>Jaartal</i>	<i>Gemiddelde</i>		<i>Aantal ex.</i>
		<i>diameter (mm)</i>	<i>gewicht (g)</i>	
4360	1676	—	—	0
4361-4362		30,3	6,37	6
4363		—	—	0
4364-4366		31,8	6,39	7
4367		32,1	6,74	5
4368		32,6	6,53	2
4369		32,4	6,44	1
4370		32,3	5,75	2
4378-4380	1677	30,2	6,53	3
4381-4382		31,6	6,87	4
4392-4393	1678	32,4	6,63	5
4394		32,2	6,77	3
4404		30,8	6,45	6
4405-4406		30,4	6,55	4
4407		—	—	0
4408		—	—	0
4409		—	—	0
4411	1679	32,5	6,27	3
4424		30,9	6,46	3
4425		32,0	5,96	4
4426		31,0	6,03	3
4427		—	—	0
4429	1680	—	—	0
4430		32,5	6,53	4
4432-4433		31,0	5,84	3
4434-4435		32,1	5,95	3
4436-4437		31,5	5,95	4
4438-4439		29,4	6,74	5
4440-4441		30,4	6,19	3
4442		—	—	0
4443		30,0	Ag	1
4456	1681	31,1	6,03	4
4458-4460		31,3	6,41	4
4461		—	—	0
4462		30,3	6,00	5
4463		31,1	6,69	2
4464-4465		30,3	6,14	3
4466		—	—	0
4467-4468	1682	31,7	6,03	5
4469		—	—	0

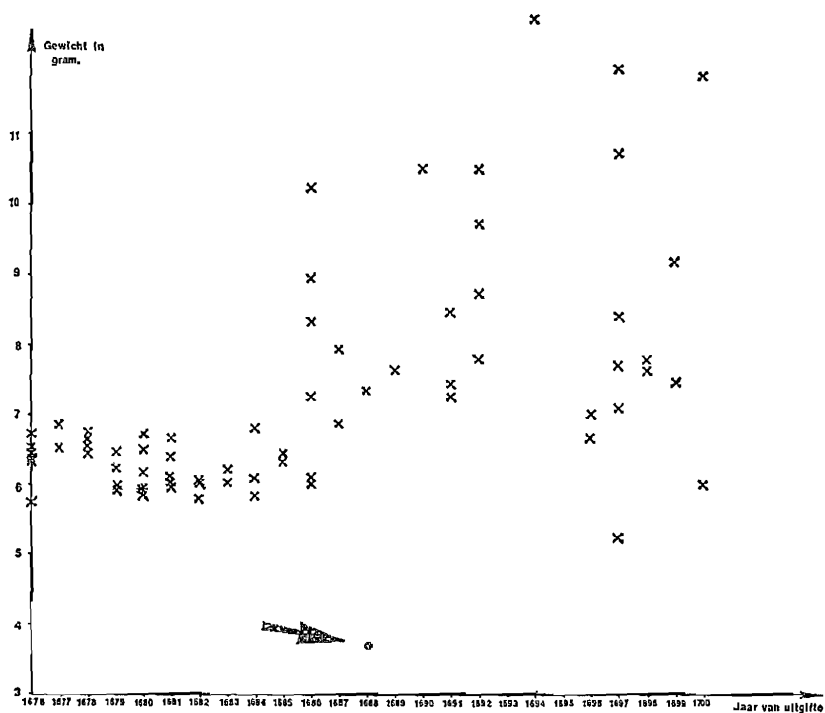
<i>Dugniolle</i>	<i>Jaartal</i>	<i>Gemiddelde</i>		<i>Aantal</i> <i>ex.</i>
		<i>diameter</i> <i>(mm)</i>	<i>gewicht</i> <i>(g)</i>	
4470-4471		31,3	6,04	5
4472		30,8	5,80	1
4476	1683	31,7	6,03	4
4477		32,4	6,22	3
4478		—	—	0
4479		—	—	0
4481		—	—	0
4493-4494	1684	31,2	6,82	5
4495		31,3	6,26	4
4496		—	—	0
4497		—	—	0
4500		31,0	5,87	3
4501	1685	31,5	6,48	3
4503-4505		30,7	6,36	4
4506		—	—	0
4507		—	—	0
4516	1686	30,4	6,14	2
4518		29,3	10,22	2
4519		30,9	6,07	4
4520-4523		28,5	8,34	1
4524-4525		—	—	0
4526-4527		—	—	0
4528-4529		28,8	8,98	4
4530		—	—	0
4531		29,4	7,27	5
4534	1687	29,2	7,96	5
4537		—	—	0
4538		—	—	0
4540		—	—	0
4541-4542		31,0	Ag	2
4543		29,5	6,89	1
4546	1688	—	—	0
4547		29,1	7,38	3
4548		29,6	Ag	1
4549		—	—	0
4550		—	—	0
4551		—	—	0
4553		24,1	3,68	4
4555	1689	—	—	0
4559		30,0	Ag	1
4560		—	—	0
4561		29,3	Ag	1
4562		—	—	0
4564		29,5	7,65	3

<i>Dugniolle</i>	<i>Jaartal</i>	<i>Gemiddelde</i>		<i>Aantal</i> <i>ex.</i>
		<i>diameter</i> <i>(mm)</i>	<i>gewicht</i> <i>(g)</i>	
4570	1690	30,1	10,57	1
4573	1691	29,3	7,46	1
4574		30,4	7,30	1
4575-4576		—	—	0
4577		29,1	8,50	4
4579-4580	1692	—	—	0
4581		30,1	9,76	1
4582		27,9	7,80	4
4585		32,9	8,75	1
4586		30,6	10,58	1
4589		—	—	0
4593		—	—	0
4598	1694	—	—	0
4599		—	—	0
4600		30,4	12,79	1
4602		—	—	0
4605	1696	—	—	0
4606		—	—	0
4607		28,6	6,63	3
4612		30,0	7,05	4
4620	1697	—	—	0
4621		—	—	0
4638		31,6	11,95	1
4639		30,6	5,26	2
id.		30,8	10,76	1
4640		30,6	10,77	1
4641		31,7	8,41	1
4642		—	—	0
4643		28,9	7,13	4
4649		29,7	7,71	1
4654	1698	29,4	7,64	4
4655		29,1	7,80	3
4658	1699	28,9	7,47	3
4659		30,7	9,20	2
4664	1700	30,9	11,84	2
4670		28,3	6,02	1
4672		—	—	0
4675		—	—	0

Opmerking : De vermelding Ag in de kolom met de gemiddelde gewichten wijst er op dat enkel exemplaren in zilver konden gemeten worden.

Grafiek 1: Diameter van de legpenningen van de Spaanse Nederlanden tijdens de periode 1676-1700.

Grafiek 2: Gewicht van de legpenningen van de Spaanse Nederlanden tijdens de periode 1676-1700.

BIJLAGE II

Berekening van de gewichten die het besproken stuk zou bezitten indien het uit de in de Spaanse Nederlanden gebruikelijke muntlegeringen moest bestaan.

	<i>Gewicht</i> (gram)	<i>Gehalte</i>	<i>Overeenstemmend gewicht</i> <i>van het koperstuk</i>
Soeverein	5,54	0,948	3,68 (0,052 + 0,948 $\frac{19,3}{8,92}$) = 7,74 gr = 1,40 soevereinen
Kroon	3,41	0,895	3,68 (0,105 + 0,895 $\frac{19,3}{8,92}$) = 7,51 gr = 2,20 kronen
Dukaton	32,48	0,944	3,68 (0,056 + 0,944 $\frac{10,5}{8,92}$) = 4,30 gr = 1/7,5 dukaton
Patagon	28,10	0,875	3,68 (0,125 + 0,875 $\frac{10,5}{8,92}$) = 4,25 gr = 1/6,6 patagon
Schelling	5,26	0,582	3,68 (0,418 + 0,582 $\frac{10,5}{8,92}$) = 4,06 gr = 0,77 schelling
4 Stuiver	4,90	0,385	3,68 (0,615 + 0,385 $\frac{10,5}{8,92}$) = 3,93 gr = 3,21 stuivers

BIJLAGE III

Produktieritme van de halve dukatons en halve patagons in het Brussels muntatelier tijdens de regering van Karel II.

<i>Tijdspanne omvat door</i> <i>de rekening</i>	<i>Aantal</i> <i>1/2 dukatons</i>		<i>Aantal</i> <i>1/2 patagons</i>		
	<i>Totaal</i>	<i>per</i> <i>maand</i>	<i>Totaal</i>	<i>per</i> <i>maand</i>	
28. 1.1666 tot 11.10.1666	59.367	7.051	0	0	
12.10.1666	29. 8.1667	21.944	2.080	5.841	554
3. 9.1667	12. 1.1669	57.157	3.507	6.189	380
24. 1.1669	5. 9.1671	31.687	1.043	18.472	608
24.10.1671	2. 8.1673	6.217	292	3.167	149
9. 9.1673	21. 3.1676	23.668	779	27.078	891
20. 6.1676	23. 2.1679	4.105	128	18.397	573
2. 3.1679	1. 6.1680	26.346	1.756	25.507	1.700
28. 6.1680	29. 3.1681	0	0	14.257	1.579
9. 6.1681	13. 9.1683	8.539	315	26.100	963
4.10.1683	11. 2.1686	21.115	748	48.803	1.729
12. 2.1686	11. 2.1689	0	0	6.744	187
13. 4.1689	13. 8.1692	0	0	0	0
29. 7.1692	13. 8.1695	0	0	0	0

Résumé

Une pièce de cuivre à l'effigie de Charles II, frappée au balancier et portant le millésime 1688, a été diversement interprétée. Dugniolle la classe parmi les jetons. A. de Witte ne prend pas position et dit que certains la considèrent comme un jeton et d'autres comme un projet de ducat d'or frappé sur cuivre. Enfin F. Reinfeld et B. Hobson en font un double maravédis espagnol.

Ces trois interprétations sont à rejeter :

- la pièce n'a ni les dimensions ni le poids des jetons frappés à l'époque dans les Pays-Bas espagnols ; elle est sensiblement plus petite et plus légère et elle ne porte ni légende ni armoiries ni représentation en rapport avec un événement ou un personnage ;
- elle ne peut être une monnaie espagnole, car elle porte le différent de l'atelier de Bruxelles et rien n'aurait pu justifier qu'il fût chargé d'une fabrication destinée à l'Espagne ; au surplus, le poids de la pièce ne lui permet pas de trouver une place dans le monnayage espagnol de l'époque ;
- il ne peut davantage être question de l'essai d'un ducat ; ce type avait en effet cessé d'être frappé dans les Pays-Bas espagnols depuis le début du siècle ; au surplus, la pièce examinée aurait dû valoir, frappée en or, 2,25 ducats, ce qui eût été impraticable.

On ne peut davantage songer à l'essai d'une autre pièce d'or ou d'argent du système monétaire en cours.

La seule valeur avec laquelle la pièce étudiée peut avoir un rapport est le liard de cuivre, de poids et de diamètre voisins. Il doit s'agir d'une des pièces produites par les frères Van Bouchout qui avaient été chargés, en 1684, de fournir de balanciers les ateliers d'Anvers, de Bruxelles et de Bruges. En 1688, pour fixer le coût de la production, ils furent autorisés à frapper 1.000 marcs de monnaies de cuivre. Cette fabrication dura dix jours. La pièce étudiée en reste le témoignage.